Email:

conference@houghtonstreetreview.com

Website:

www.houghtonstreetreview.com/index.php/conference

© 2026 International Online Conference on Multidisciplinary Academic Research. All Rights Reserved.

Editor-in-Chief:

Dr. Ewelum Johnson Nnadi

Managing Editors:

1.Harold Jan R. Terano

2.Dr. Mandakini Singla

3.Massoud Kaykhaii

TURK TILI VA O‘ZBEK TILINING O‘XSHASH JIHATLARI (XORAZM SHEVASI ASOSIDA)

Gafurova Mohichehra
O‘zbek tili va adabiyoti fani o‘qituvchisi

O‘zbek tili shevalari an’anaviy dialektologiyada uchta mustaqil lahjaga bo‘linadi: qarluq-chigil-uyg‘ur (adabiy tilning asosi bo‘lgan janubiy-sharqiy guruh), qipchoq (janubiy-g‘arbiy guruh) va o‘g‘uz (shimoliy-g‘arbiy guruh) lahjalari. Turk tili ham o‘g‘uz guruhiga mansub bo‘lgani sababli, aynan shu guruhga kiruvchi Xorazm shevasi (I.I. Zarubin tasnifida "Xiva — o‘g‘uz" deb alohida ko‘rsatiladi) boshqa o‘zbek shevalariga qaraganda turk tiliga tabiiy ravishda ancha yaqin turadi. Ushbu tezisda aynan shu umumiy kelib chiqishi orqali Xorazm shevasi bilan turk tili o‘rtasidagi fonetik, morfologik, sintaktik va leksik o‘xshashliklar tahlil qilinadi hamda ularning tarixiy-lingvistik sabablari yoritiladi.

Tarixiy-etnik asoslarga to‘xtaladigan bo‘lsak, Xorazm vohasi qadimdan turli turkiy qabilalarning, jumladan o‘g‘uz-qangli birlashmalarining istiqomat joyi bo‘lgan (bu yerda gap qadim Xorazmshohlar davrida amalda bo‘lgan, o‘zga — eroniy — til oilasiga mansub bo‘lib, keyinchalik turkiy til ta’sirida iste’moldan chiqqan qadimgi xorazmiy til haqida emas, balki undan keyingi davrlarda shakllangan turkiy Xorazm shevasi haqida bormoqda). Xorazmshohlar davridan boshlab, so‘ngra Xiva xonligi davrida hududda o‘zbek va turkman xalqlarining aralash yashashi, savdo-madaniy aloqalarning uzluksiz davom etishi shevaning fonetik-grammatik tizimida chuqur iz qoldirgan. Aynan shu tarixiy jarayon natijasida Xorazm shevasi o‘zbek tili tarkibidagi mustaqil o‘g‘uz lahjasi sifatida shakllanib, tipologik jihatdan o‘g‘uz tillariga — jumladan, turk tiliga — boshqa o‘zbek shevalariga qaraganda ancha yaqinroq turadi.

Fonetik jihatdan eng muhim o‘xshashlik — unlilar uyg‘unligi (singarmonizm) hodisasidir. Adabiy o‘zbek adabiy tilida singarmonizm tarixiy taraqqiyot jarayonida deyarli yo‘qolgan (bunga fors-tojik va arab tillari ta’siri ham sabab bo‘lgan), biroq Xorazm shevasida bu qonuniyat turk tilidagidek saqlanib qolgan: qo‘shimchalar so‘z tarkibidagi unlilarning oldingi yoki keyingi qatorga mansubligiga qarab moslashadi. Bundan tashqari, adabiy o‘zbek tilida mavjud bo‘lmagan ö, ü unlilari Xorazm shevasida faol qo‘llaniladi, bu esa uni fonetik tizim jihatidan turk, turkman va qoraqalpoq tillariga yaqinlashtiradi. Shuningdek, so‘z boshida va o‘rtasida undoshlarning talaffuzi (masalan k, q tovushlarining yumshoq-qattiqlik jihatidan farqlanishi) ham Xorazm shevasida o‘g‘uz tillariga xos me’yorlarga ko‘proq mos keladi.

Morfologik sathda ham o‘xshash jihatlar ko‘zga tashlanadi. Adabiy o‘zbek tilida fe’lning noaniq shakli -moq qo‘shimchasi bilan yasalsa (yozmoq, o‘qimoq), Xorazm shevasida bu o‘rinda unlilar uyg‘unligiga bo‘ysunuvchi -maq/-mak varianti qo‘llaniladi (yazmaq, oqumaq), bu esa turkchadagi -mak/-mek qo‘shimchasiga tipologik jihatdan bevosita mos keladi. Hozirgi-kelasi zamon fe’l shakllarining yasalishida ham Xorazm shevasi adabiy o‘zbek tiliga qaraganda o‘g‘uz modeliga ko‘proq yaqinlashadi. Ot yasovchi –lik (shaharlik, Turkiyalik) qo‘shimchasi ham bir xil qo‘llaniladi (turkcha: Özbekistanlı, Urgençli; Xorazm shevasi: O‘zbekistonli, Urganchli). Jo‘nalish kelishigi –ga (- ka, -qa) qo‘shimchasi ham Xorazm shevasida turk tilidagi Yönelme durumu - (y)a bilan o‘xshash (İstanbul'a gidiyorum, Urgancha

Email:

conference@houghtonstreetreview.com

Website:

www.houghtonstreetreview.com/index.php/conference

© 2026 International Online Conference on Multidisciplinary Academic Research. All Rights Reserved.

Editor-in-Chief:

Dr. Ewelum Johnson Nnadi

Managing Editors:

1.Harold Jan R. Terano

2.Dr. Mandakini Singla

3.Massoud Kaykhaii

getyotirman). Bundan tashqari, kelishik va egalik qo‘shimchalarining fonetik ko‘rinishi ham unlilar uyg‘unligiga bo‘ysungani sababli har bir so‘zda turlicha shakl oladi, xuddi turk tilidagi kabi, holbuki o‘zbek tilida bu qo‘shimchalar ko‘pincha o‘zgarmas shaklda – morfologik yozuvda (qanday eshitilishidan qat’iy nazar asliga muvofiq yoziladi) qo‘llaniladi.

Sintaktik jihatdan esa ikkita til va Xorazm ham (adabiy o‘zbek tili, Xorazm shevasi va turk tili) ega-kesim-to‘ldiruvchi emas, balki ega-to‘ldiruvchi-kesim SOV (S=subject-ega; O=object-to‘ldiruvchi; V= verb-kesim) tartibiga, aniqlovchining aniqlanmishdan oldin kelishi qoidasiga va ergashtiruvchi bog‘lovchilar o‘rniga ravishdosh va sifatdosh qo‘llanilishi an’anasiga amal qiladi. Biroq gap tuzilishining intonatsion va uslubiy jihatlari, ayniqsa so‘zlashuv nutqidagi qisqartmalar va urg‘u xususiyatlari borasida Xorazm shevasi turk tiliga adabiy o‘zbek tiliga qaraganda ko‘proq yaqindir.

Leksik qatlamda esa Xorazm shevasida o‘zbek adabiy tilida uchramaydigan yoki kam qo‘llanadigan, lekin turk tilida faol bo‘lgan o‘g‘uzcha so‘z va shakllarning mavjudligi kuzatiladi (el-al, gel-gal, git-git, duz-duz, buz-buz, bana-manga, sana-sanga). Bu holat ikki xalq o‘rtasidagi tarixiy-madaniy aloqalarning tilga bevosita ta’sir ko‘rsatganini isbotlaydi va shevani qiyosiy-tarixiy tilshunoslik nuqtai nazaridan alohida qimmatli manbaga aylantiradi.

Ushbu o‘xshashliklarning amaliy ahamiyati ham katta. Birinchidan, qiyosiy-tarixiy tilshunoslik nuqtai nazaridan Xorazm shevasi turkiy tillarning umumiy ildizlarini, ularning tarixiy taraqqiyot bosqichlarini o‘rganish uchun boy material beradi. Ikkinchidan, Xorazm vohasi vakillari uchun turk tilini o‘zlashtirish boshqa hududlar aholisiga nisbatan fonetik va grammatik jihatdan ancha osonroq kechishi mumkin, chunki ular shevada mavjud unlilar uyg‘unligi va o‘xshash qo‘shimcha tizimiga allaqachon moslashgan. Uchinchidan, bu o‘xshashliklar ikki xalq o‘rtasidagi madaniy-ilmiy hamkorlik va turizm sohasidagi muloqotni yanada yaqinlashtirishga xizmat qiladi.

Xulosa qilib aytganda, Xorazm shevasi o‘zbek tili tarkibida bo‘la turib aynan o‘g‘uz lahjasiga mansubligi tufayli, o‘zbek va turk tillarini — kengroq ma’noda qarluq va o‘g‘uz guruhlarini — bog‘lovchi noyob lingvistik ko‘prik vazifasini bajaradi. Fonetik (singarmonizm, ö/ü unlilari), morfologik (-maq/-mak, -li, -a qo‘shimchalari) va sintaktik (SOV tartibi) sathlarda kuzatilgan o‘xshashliklar tasodifiy emas, balki chuqur tarixiy-etnik ildizlarga ega. Shu bois Xorazm shevasini chuqur qiyosiy tahlil qilish nafaqat o‘zbek dialektologiyasi, balki umumturkiy tilshunoslik va amaliy til o‘rgatish metodikasi uchun ham muhim ilmiy-amaliy ahamiyatga ega bo‘lib, kelgusi tadqiqotlar uchun istiqbolli yo‘nalish hisoblanadi.

Kalit so‘zlar: turk tili, o‘zbek tili, Xorazm shevasi, o‘g‘uz guruhi, qarluq guruhi, unlilar uyg‘unligi, qiyosiy tilshunoslik, dialektologiya.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Ishayev A. Xorazm shevalari. — Toshkent: Fan, 1977.
2. Reshetov V.V., Shoabdurahmonov Sh. O‘zbek dialektologiyasi. — Toshkent: O‘qituvchi, 1978.
3. Aminova M. O‘zbek tili va boshqa turkiy tillar orasidagi bog‘liqlik // Oriental Renaissance. — 2025. — 5(2). — B. 123-128.

Email:

conference@houghtonstreetreview.com

Website:

www.houghtonstreetreview.com/index.php/conference

© 2026 International Online Conference on Multidisciplinary Academic Research. All Rights Reserved.

Editor-in-Chief:

Dr. Ewelum Johnson Nnadi

Managing Editors:

1.Harold Jan R. Terano

2.Dr. Mandakini Singla

3.Massoud Kaykhaii

4. Sodiqov Q., Rahmatullayev Sh. Turkiy tillar qiyosiy grammatikasi. — Toshkent: Fan, 2009.
5. Doniyorov X. Qarluq-chigil-uyg‘ur tillari va o‘zbek tilining shakllanishida ularning roli. — Toshkent: Fan, 1968.